

Sociální klima školní třídy

Marie Linková¹

Formulace problému a metoda jeho řešení

Jednou z aktuálních otázek českého školství zůstává efekt transformačního a inovativního úsilí. Ukazatelem tohoto efektu může být kromě jiného fenomén označovaný jako klima školní třídy.

Klima třídy chápeme jako „soubor zobecněných postojů, vnímání procesů odehrávajících se ve třídě a emocionálního reagování žáků na ně“ (blíže Mareš, Křivohlavý, 1995).

Záměrem našeho výzkumu je odpovědět na otázku, jaké je ve školním roce 1999/2000 psychosociální klima ve školních třídách prvního stupně pražských základních škol. Zároveň nás zajímá, zda můžeme konstatovat určité skutečnosti (determinanty) v životě školy a třídy, které jsou relativně svébytné a ovlivňují naznačenou strukturu klimatu.

Pro potřeby našeho výzkumu jsme použili dotazník nazvaný v české verzi Naše třída (v původní australské podobě My Class Inventory — MCI autorů B. J. Frasier a D. L. Fischera). Tento dotazník je pro české poměry upraven J. Laškem pro žáky 3.–6. ročníku základní školy. Dotazník sestává z 25 výroků, ke kterým žáci písemně sdělují svá stanoviska (souhlas či nesouhlas). Tyto výroky reprezentují pět charakteristik (proměnných), které se pro měření klimatu v určité třídě kvantitativně vyhodnocují:

- spokojenost ve třídě (zjišťuje se vztah žáků k vlastní třídě, míra spokojenosti a pohody)
- třenice ve třídě (zjišťuje se míra napětí a sporů mezi žáky)
- soutěživost ve třídě (zjišťují se konkurenční vztahy mezi žáky, míra snah po vyniknutí aj.)
- obtížnost učení (zjišťuje se, jak žáci prožívají namáhavost učebních kroků na ně kladených)
- soudržnost třídy (zjišťuje se míra pospolitosti a přátelství ve třídě).

Popis zkoumaného vzorku

Sběr dat proběhl ve školním roce 1999/2000 v 62 třídách čtvrtého a pátého ročníku základních škol všech pražských obvodů (s přihlédnutím k počtu škol v daném obvodu), s celkem 1456 žáky (729 chlapci a 727 dívkami). Ve vzorku jsou zastoupeny

- školy sídlištní (24 třídy/ 574 žáci) i školy ve staré zástavbě (38/882),
- školy „běžné, tradiční“ (46/1166, resp. 29/683) i „alternativní“ (16/340, resp. 33/773),
- velké (kapacita školy větší než 25 tříd 20/478), střední (kapacita 1524 tříd 32/777), malé (kapacita do 14 tříd 12/241),
- školy se vzdělávacím programem základní škola (40/967), obecná škola (15/332), programem národní škola (2/56), programem začít spolu (3/67), waldorfská škola (1/12), zdravá škola (1/22).

V daných třídách působí 62 třídních učitelů (z toho 60 žen, 2 muži), z těchto 62 učitelů vede žáky od prvního ročníku dosud 15 učitelů, 4 třídní učitelé mají žáky na všechny vyučovací předměty.

Výzkumný vzorek tvoří

- třídy méně početné (do 17 žáků — 6 tříd/ 77 žáků),
- třídy střední velikosti (1825 žáků — 33/722),
- třídy velké (větší než 26 žáků — 23/657).

Průměrný počet žáků ve třídě je 23,5.

¹katedra primární pedagogiky PedF UK, M. D. Rettigové 4, 116 39 Praha 1

Výsledky a jejich interpretace, výzkumné závěry

Souhrnná data reflektující klima školních tříd jsou obsažena v tab. č. 1, resp. tab. č. 2.

Z dat reflektujících psychosociální klima v uvedených třídách můžeme konstatovat, že:

- spokojenost žáků ve třídách je vysoká, výjimkou jsou žáci třídy programu zdravá škola, kteří ji cítí jako nízkou,
- soudržnost třídy byla žáky hodnocena jako průměrná (v dolní části pásma průměru), s výjimkou tříd programu národní škola, kde je pocítována žáky jako velmi nízká (na rozdíl od třídy školy waldorfské, kde je soudržnost třídy vysoká — vzhledem k malému vzorku však nelze tento údaj přeceňovat),
- výskyt třenic byl rovněž posuzován jako průměrný (nepatrně nad středem pásma průměru), s výjimkou tříd programu začít spolu, kde je výskyt třenic nízký, a s výjimkou tříd, kde vyučuje pouze třídní učitel (všechny vyučovací předměty) — zde taktéž vnímán nízký výskyt třenic,
- soutěživost mezi žáky byla vysoká,
- obtížnost učení byla pocítována jako nízká, ve třídách se vzdělávacím programem národní škola dokonce velmi nízká, oproti tomu u žáků waldorfské školy a žáků programu začít spolu jako průměrná.

Výše zmiňované výjimky bychom neměli přeceňovat, protože příslušné vzdělávací programy (waldorfská a zdravá škola) byly reprezentovány pouze malým vzorkem.

Tato námi zjištěná data se podobají charakteristikám klimatu školních tříd, zjištěným Laškem a Marešem v r. 1991 na souboru 24 tříd českých základních škol, s výjimkou dat reflektujících obtížnost učení (v našem souboru byla obtížnost učení pocítována jako nízká, naproti tomu ve výzkumu Laška a Mareše jako průměrná).

Z hlediska existence určitých skutečností (determinantů) v životě školy a třídy, které jsou relativně svébytné a ovlivňují naznačenou strukturu klimatu, můžeme konstatovat:

- Neshledáváme výrazné rozdíly ve vnímání aktuálního klimatu žáky, jejichž třídní učitelé patří do odlišných věkových kategorií, pouze ve třídách 20–30letých učitelů byl zaznamenán vyšší výskyt třenic (mírně nad středem pásma průměru), stejně tak nejvyšší soutěživost ze všech zmíněných věkových kategorií učitelů.
- Neshledáváme výrazné rozdíly v kritériu „běžná, tradiční“ škola (třída) versus škola (třída) „alternativní“, s výjimkou vyššího výskytu třenic u škol „běžných, tradičních“ oproti školám „alternativním“. Jedna z obtíží této formulace tkví v určité nejasnosti pojmů „běžná, tradiční“ a „alternativní“ škola (třída), proto byla data reflektující psychosociální klima ve třídách zpracována dvojím způsobem. V jednom případě (viz tab. č. 2) jsme za tradiční považovali školy (třídy), které pracují dnes běžným způsobem podle některého ze schválených vzdělávacích programů (základní, obecná či národní škola), za alternativní jsme pak považovali školy (třídy), které se definovatelným způsobem odlišují alespoň v jednom prvku od běžného postupu, např. odchylným vzdělávacím programem, ojedinělým metodickým postupem apod. (např. i státní základní škola s rozšířeným vyučováním cizích jazyků, hudební výchovy atd.). V druhém případě (tab. č. 1) jsme za alternativní považovali školy (třídy) s určitou rozdílnou pedagogickou orientací či odlišnou koncepcí řízení celé školy (např. klasická reformní škola, školy církevní, výrazně moderní alternativní školy, např. školy s programem začít spolu). Výskyt třenic byl vyšší u „běžných, tradičních“ škol (tříd) oproti školám (třídám) „alternativním“ v obou případech, výraznější rozdíl je patrný v druhém případě, kdy jsme zvolili přísnější kritérium pro zařazení do sítě „alternativních“ škol (tříd).

Podle kritéria „realizovaný vzdělávací program“ můžeme konstatovat, že existují určité rozdíly:

- pocit spokojenosti je nízký u žáků programu zdravá škola oproti žákům ze všech ostatních vzdělávacích programů, kde je vysoký,
- v hodnocení soudržnosti třídy – u žáků se vzdělávacím programem národní škola byla soudržnost pocíťována jako velmi nízká oproti škole waldorfské, kde je soudržnost třídy vysoká,
- výskyt třenic byl vnímán jako nízký u tříd s programem začít spolu na rozdíl od tříd programu národní škola, kde je výskyt třenic relativně vysoký,
- obtížnost učení byla pocíťována jako nízká u tříd se vzděl. programem národní škola oproti škole waldorfské a programu začít spolu.

Neshledáváme výrazné rozdíly mezi třídami, které vede třídní učitel od 1. třídy, a třídami, které mají již druhého či třetího třídního učitele.

Ve třídách, kde vyučuje pouze třídní učitel (všechny vyučovací předměty), je vnímán nízký výskyt třenic oproti třídám, kde vyučuje více učitelů (v ojedinělých případech se ve třídách střídá i pět či dokonce šest vyučujících).

Neshledáváme výrazné rozdíly způsobené velikostí školy.

Neshledáváme výrazné rozdíly mezi školami sídlištními a školami ve staré zástavbě, určité odlišnosti lze spatřovat pouze v obtížnosti učení, která je mírně nižší u škol ve staré zástavbě.

Zřetelné rozdíly můžeme konstatovat mezi třídami méně početnými (do 17 žáků) a třídami velkými (nad 26 žáků), v menších třídách je výrazně lepší soudržnost i nižší soutěživost (ta roste s početností třídy).

Závěrem výzkumné části bychom chtěli připomenout, že jsme si vědomi omezené platnosti závěrů našeho šetření, podmíněné výzkumným vzorkem (byť pro pražskou žákovskou populaci reprezentativním). Uvědomujeme si také, že pracujeme s výroky respondentů, které jsou jistým subjektivním obrazem skutečnosti. Přesto a právě proto je považujeme za cenné, protože se domníváme, že v životě dítěte mladšího školního věku hraje důležitou roli jeho subjektivní vnímání reality.

Závěr

Klima školní třídy považujeme za svébytný sociálně-psychologický jev, který žáci i učitelé vnímají a prožívají a který je ve svých důsledcích ovlivňuje.

Třída, ve které existuje příznivé sociální klima, udělá mnoho pro rozvoj žákovy osobnosti, opomenutím existence a vlivů třídního klimatu může docházet někdy až k ohrožujícím situacím pro dítě. Proto považujeme vzrůstající zájem o problematiku sociálního klimatu třídy za optimistický výhled do budoucna.

Literatura

- [1] Hrabal, V.: Sociální psychologie pro učitele (vybraná témata) II. Praha, UK (Karolinum) 1992.
- [2] Lašek, J.: Učitel a sociální klima výuky. In: Sborník XV. Olomouckých psychologických dnů. Olomouc, 1990.
- [3] Lašek, J.: Komunikační klima ve středoškolské třídě. *Pedagogika*, 44, 1994, č. 2, s.155-162.
- [4] Lašek, J.: Klima tříd základních a středních škol a možnosti jeho měření. In: Aktuální otázky pedagogiky a psychologie. Hradec Králové, Gaudeamus 1997.
- [5] Mareš, J., Křivohlavý, J.: *Komunikace ve škole*. Brno, Masarykova univerzita 1995.
- [6] Mareš, J.: Sociální klima školní třídy. In Bacík, F. et al.: *Úvod do teorie a praxe školského managementu II*. Praha, UK 1995.

- [7] Průcha, J.: Alternativní školy. Praha, Portál 1996.
 [8] Průcha, J.: Moderní pedagogika. Praha, Portál 1997.
 [9] Zahn, G. L., Kagan, S., Widaman, K. F.: Cooperative Learning and Classroom Climate. Journal of School Psychology, 24, 1986, č. 2, s. 351 - 362.

Příloha

Tabulka č.1

	Spokojenost		Třenice		Soutěživost		Obtížnost		Soudržnost	
	Průměr	Sigma(n-1)	Průměr	Sigma(n-1)	Průměr	Sigma(n-1)	Průměr	Sigma(n-1)	Průměr	Sigma(n-1)
celkově	11,5	1,2	10,6	1,4	11,7	1,0	8,1	1,2	9,2	1,5
Učitel 20-30 let	11,3	1,3	11,2	1,0	12,0	1,0	8,5	1,3	8,8	1,3
31-40 let	11,6	1,2	10,6	1,5	11,5	1,2	8,2	1,2	9,2	1,6
41-50 let	11,7	1,2	9,6	1,0	11,4	0,5	7,7	1,3	9,3	1,7
51->	11,6	1,1	10,5	1,5	11,8	0,9	7,5	0,6	9,3	1,5
Škola běžná	11,5	1,1	10,8	1,4	11,8	0,9	8,1	1,0	9,0	1,6
alternativní	11,6	1,4	9,7	1,1	11,1	1,2	8,0	1,7	9,6	1,0
ZŠ	11,5	1,0	10,7	1,5	11,6	1,1	8,0	0,9	9,1	1,6
OŠ	11,8	1,6	10,5	1,1	11,6	1,0	7,9	1,4	9,3	1,5
NŠ	11,9	1,5	11,9	1,1	11,9	1,5	7,0	0,8	7,3	0,6
WŠ	11,7		9,9		11,9		10,1		11,3	
Začít spolu	11,9	0,5	8,8	1,0	11,8	0,6	9,5	2,4	9,8	0,3
Zdravá škola	8,8		11,2		11,8		7,9		8,9	
Učitel od 1. třídy	11,3	1,5	10,8	1,8	11,5	0,7	8,1	1,5	8,8	1,8
Učitel není od 1. třídy	11,6	1,1	10,5	1,3	11,7	1,1	8,1	1,1	9,3	1,4
Jediný učitel	12,2	0,6	9,0	1,0	12,1	0,6	8,6	1,8	9,5	1,4
Více učitelů	11,5	1,2	10,7	1,4	11,6	1,1	8,0	1,1	9,1	1,5
Škola do 14 tříd	11,5	1,3	10,3	1,5	11,2	1,4	8,1	1,4	9,2	1,7
15-24 tříd	11,6	1,3	10,8	1,2	12,0	0,9	7,7	0,9	9,1	1,3
>25 tříd	11,6	1,1	10,1	1,5	11,4	0,8	8,4	1,2	9,1	1,7
Škola sídlitná	11,5	1,2	10,7	1,3	12,0	0,9	8,4	1,4	9,2	1,2
ve staré zástavbě	11,6	1,2	10,5	1,5	11,5	1,1	7,9	1,0	9,1	1,7
Třída do 17 žáků	11,9	1,1	10,0	1,6	10,7	1,8	8,5	1,4	10,8	1,6
18-25 žáků	11,6	1,3	10,5	1,4	11,6	0,9	8,1	1,3	9,3	1,5
> 26 žáků	11,4	1,0	10,7	1,4	12,0	0,8	7,9	1,0	8,5	1,2

Tabulka č.2

	Spokojenost		Třenice		Soutěživost		Obtížnost		Soudržnost	
	Průměr	Sigma(n-1)	Průměr	Sigma(n-1)	Průměr	Sigma(n-1)	Průměr	Sigma(n-1)	Průměr	Sigma(n-1)
celkově	11,5	1,2	10,6	1,4	11,7	1,0	8,1	1,2	9,2	1,5
Učitel 20-30 let	11,3	1,3	11,2	1,0	12,0	1,0	8,5	1,3	8,8	1,3
31-40 let	11,6	1,2	10,6	1,5	11,5	1,2	8,2	1,2	9,2	1,6
41-50 let	11,7	1,2	9,6	1,0	11,4	0,5	7,7	1,3	9,3	1,7
51->	11,6	1,1	10,5	1,5	11,8	0,9	7,5	0,6	9,3	1,5
Škola běžná	11,4	1,2	11,1	1,3	12,0	0,9	8,2	1,0	9,0	1,8
alternativní	11,6	1,2	10,1	1,3	11,4	1,1	8,0	1,3	9,3	1,3
ZŠ	11,5	1,0	10,7	1,5	11,6	1,1	8,0	0,9	9,1	1,6
OŠ	11,8	1,6	10,5	1,1	11,6	1,0	7,9	1,4	9,3	1,5
NŠ	11,9	1,5	11,9	1,1	11,9	1,5	7,0	0,8	7,3	0,6
WŠ	11,7		9,9		11,9		10,1		11,3	
Začít spolu	11,9	0,5	8,8	1,0	11,8	0,6	9,5	2,4	9,8	0,3
Zdravá škola	8,8		11,2		11,8		7,9		8,9	
Učitel od 1. třídy	11,3	1,5	10,8	1,8	11,5	0,7	8,1	1,5	8,8	1,8
Učitel není od 1. třídy	11,6	1,1	10,5	1,3	11,7	1,1	8,1	1,1	9,3	1,4
Jediný učitel	12,2	0,6	9,0	1,0	12,1	0,6	8,6	1,8	9,5	1,4
Více učitelů	11,5	1,2	10,7	1,4	11,6	1,1	8,0	1,1	9,1	1,5
Škola do 14 tříd	11,5	1,3	10,3	1,5	11,2	1,4	8,1	1,4	9,2	1,7
15-24 tříd	11,6	1,3	10,8	1,2	12,0	0,9	7,7	0,9	9,1	1,3
>25 tříd	11,6	1,1	10,1	1,5	11,4	0,8	8,4	1,2	9,1	1,7
Škola sídlitná	11,5	1,2	10,7	1,3	12,0	0,9	8,4	1,4	9,2	1,2
ve staré zástavbě	11,6	1,2	10,5	1,5	11,5	1,1	7,9	1,0	9,1	1,7
Třída do 17 žáků	11,9	1,1	10,0	1,6	10,7	1,8	8,5	1,4	10,8	1,6
18-25 žáků	11,6	1,3	10,5	1,4	11,6	0,9	8,1	1,3	9,3	1,5
> 26 žáků	11,4	1,0	10,7	1,4	12,0	0,8	7,9	1,0	8,5	1,2